

Рибне господарство та торгівля рибою на Волині у XVI – першій половині XVII ст.

Риболовство, поряд із збиральництвом та мисливством належить до одних з найдавніших занять людини. Археологічні знахідки підтверджують, що вже у добу палеоліту людина займалася рибальством, як найбільш легким та доступним видом отримання їжі. Про це свідчать численні знахідки як знарядь рибальства, так і залишків риб'ячої луски та кісток під час дослідження археологічних пам'яток, в тому числі й на теренах Волині [9, с.42,49].

Початково риболовля зводилася до використання простих знарядь, на кшталт остроги чи списа. Однак, враховуючи, що даний спосіб риболовлі міг бути придатним лише у швидкоплинних річках, вже в добу неоліту первісна людина винаходить нові засоби та методи вилову риби – сітка, гачки тощо. З огляду на технологічні зміни в рибальстві, появи можливостей вилову товарних обсягів риби поступово формується системне рибне господарство орієнтоване на ринок [13, с.153-155]. Остаточного завершення формування ринкоорієнтованого рибного господарства на Волині припадає на X-XI ст. Власне в цей період відбувається не лише початок посиленого вилову риби по всій Європі [32, р.1-2], але й визначення риби як одного з важливих торговельних об'єктів, що експортувався на рівні із продукцією сільського та лісового господарства.

З розвитком феодальних та господарських відносин, закріплення права власності на використання річкових та озерних ресурсів призвели не лише до появи обмежень

щодо вилову окремих видів риби, але й зародження у XI – XII ст. ставового рибного господарства. Адже з впровадженням християнства, зародження та розвитком міських поселень, покращенням демографічної ситуації різко збільшується попит на продукти харчування, а зокрема на рибу. З одного боку риба, особливо дешева річкова, дозволяла забезпечити харчуванням середні та найбідніші прошарки населення, а з іншого боку риба користувалася значним попитом як один з елементів християнської ритуалістики – головна страва під час посту. Крім того, маємо зазначити, що екстенсивні методи ведення рибної ловлі призвели до того, що вже на середину XIV ст. фіксується стрімке падіння поголів'я риби по озерах та ріках всієї Європи. Більш того, саме з кінця XIV ст. в морській риболовлі Західної та Північної Європи спостерігається значне падіння вилову риби, що, у свою чергу, викликало значний попит на річкову рибу, яка постачалася з теренів Східної Європи, а в тому числі й Волині.

Отже під впливом вище зазначених чинників, вже наприкінці XIV – на початку XV ст. на волинських теренах починає розвиватися ставове рибне господарство, яке свого розквіту досягає саме у XVI – першій половині XVII ст. Цей розквіт дістає свого відображення у працях тогочасних письменників-економістів, які описуючи чи оцінюючи досягнення фільваркового господарства обов'язково звертали увагу на прибутковість розведення риби. Так, наприклад, у своєму «Житті почтивого чоловіка» Миколай Рей окремо зупинився на прибутковості ставового господарства – «Якщо маєш садівничку або ставок, то теж його треба не занедбувати ... оскільки високий то прибуток запустивши кілька рибин взяти кілька сотень коп грошей. Тож не жалкуй гривни, яка може принести тобі десять, і ставки насипай, і нові де можеш вкопуй, оскільки це і розкіш, і прибуток» [36, s.295]. На ті ж вигоди звертає свою увагу й М. Вержбента – «Садівничка, якби була то теж немало б допомогла. Прибуток немаленький звідти будеш мати...» [38, s.69].

Більш того, у XVI ст. на теренах Великого князівства Литовського та Польського королівства в цілому й Волині зокрема, поширення набувають праці спеціально присвячені веденню ставового господарства. Зокрема одними з найпоширеніших тодішніх праць були робота Петра Кресцентіуса (Pietro de'Crescenzi, Piot Crescentius) – «Петра Кресцентіуса книги про господарство та про заходи примноження прибутків, кожному стану потрібних» (1549) та Ольбрахта Струменського «Про справу насипання, вимірювання та зариблення ставків, також про перекопи, про важення та провадження води. Книги всім господарям потрібні» (1573). В цих працях зазначалися, як методи вилову риби, так і технології створення штучних ставків та їх зариблення [33, s.51-58]. Базуючись на цих книг, а також враховуючи місцеві традиції та умови вже з першої чверті XVI ст. практично в кожному шляхетському маєтку Волині з'являється ціла мережа ставків та ставочків. Наприклад, згідно з ревізією Володимирського замку 1545 року в місті на річці Смоча було викопано став, в якому місцевий вїйт розводив рибу [11, с.113]. В 1568 році в селі Ласків Володимирського повіту рибні стави тримали шляхтичі Григорій та Павло Оранські [28, арк.50].

Утримання ставків та розведення риби в досліджуваний період було досить прибутковою справою. Так, за інвентарем 1615 р., лише у костянтинівських маєтностях князя Януша Острозького (Берездівська, Лабунська, Острозька, Остропільська, Полонська та Суразька волості) було 15 ставків, які приносили

прибуток розміром у 6000 зл. пл. [12] У 1620 р. лише у 6 волостях південно-східної Волині, які також належали Острозьким, розташовувалося 105 ставків, з яких річний спуст лише 75 приносив 3544 зл.пл., 1192,8 флорени та 439 коп грошей литовських [5, с.144-351]. Подібні значні прибутки були й у більш ранні часи. Зокрема, у 1525-1529 рр. прибуток п. Марини, дружини Богдана Боговитиновича, з передачі у оренду лише одного спусту риби на ставку в с. Турівка Кременецького повіту мав становити 7 коп грошей литовських [10, с.270].

Початково штучні стави створювалися лише для утримання риби і лише пізніше, з розвитком технологій, започатковується технологія штучного розведення риби. Одними з найперших винаходів пов'язаних зі ставовим господарством було запровадження новітніх як на той час гідротехнічних технологій – дерев'яні жолоби, спусти тощо. Запровадження цих засобів дозволяли відійти від розповсюджених на той час методів вилову риби шляхом перекопування/знищення греблі та повного спускання ставка. Більш того, впровадження системи контрольованого спуску води дало поштовх у розвитку млинарства. І дійсно практично на усіх великих ставках Волині розташовувалися одночасно й млини.

Однак найбільш новітнім винаходом стало штучне зариблення ставків та розведення необхідних сортів риби. Ця методика полягала на почерговому перенесенні підростаючих мальків риби до інших, раніш підготовлених та залитих водою, категорій ставків. В джерелах ці ставки, де розводився мальок риби називалися – «саджавки», «sadzawki». Ефектом впровадження новітніх підходів до розведення риби став доволі швидкий зріст товарних об'ємів вилову риби, що досягалося скороченням періоду її відгодівлі (з 5-7 років до 3-4 років). Слід відзначити, що основною рибою ставового господарства на Волині виступає карп. За оцінкою польських дослідників ставки зариблені карпом становили до 75-80% від усіх рибних ставків в шляхетських господарствах. Окрім карпа в ставках розводили також карасів, линів, піскарів, сомів, лящів, плотву, окунів, язів та іншу менш цінну рибу.

З середини XVI ст.. а особливо в першій половині XVII ст., практикою ведення рибного ставового господарства було передання ставків в оренду. Наприклад, в 1525 році острозькі євреї Ісак Ізраїлович та Агрон Хемичич уклали угоду з Мариною Боговитивною про те, що перші мають викопати в с. Турівка Кременецького повіту ставок розміром понад 80 сажень (понад 147 метрів) і за це отримати право триразового спусту ставка для вилову риби [14, с.270]. В 1592 році в с. Угринів Луцького повіту ставок був переданий в оренду луцькому єврею Лазарю Чоповнику [27, арк. 455-455зв.]. Передача ставка в оренду передбачала, як застосування праці місцевих селян, які залучалися до виконання робіт в межах шарварків, підводної повинності або ж щотижневої панщини, так і наймання сторонніх робітників. Наприклад. В 1592 році луцький єврей Лазар Чоповник для вилову риби в Угринівському ставку планував залучити своїх робітників [27, арк. 455-455зв.].

Поряд зі ставовим господарством надалі діяв вилов риби в річках Волині. Наявність рибалок фіксують інвентарі практично усіх шляхетських маєтностей розташованих вздовж основних річкових артерій Волині – Бугу з його притоками, Горині, Случі, Стиру, Турії та інших річечок та річок. Наприклад, в 1615 році в Сульжинцях фіксується проживання 3 рибалок, а в Луцьку, в 1629 р. – 13 рибалок [2, с.30; 12]. В окремих містах та містечках рибаки формували окремі міські анклав. Так,

проживання локальних спільнот рибалок фіксується в 1614 р. в Степані на Луцькому передмісті [12, арк.117], в Луцьку в 1629 р. навіть існувала окрема вулиця – Рибацька над Стиром та Глушецем [1, с.50].

Як вже вище зазначалося, починаючи з кінця XIV ст. риба з ставків та річок Волині не лише постачалася до столу волинян, але й активно вивозилася на продаж. Поряд з базовими товарами сільського господарства – худобою та збіжжям риба користувалася сталим попитом на ярмарках та торгах. Як вказують І. Бойко та О. Баранович, переважна більшість риби (свіжої, в'яленої чи соленої) збувалася на внутрішньому ринку, а зокрема на міських торгах [3, с.171-172; 4, с.63; 8, с.24].

Про високі прибутки від продажу риби свідчить той факт, що вже з 1550-х рр. в магнатських латифундіях Волині рибне господарство – т.зв. «rybiarstwo» набрало не лише товарних ознак та почасти стало одним з основних занять селянства, але й окреслилося, як один з типів ремесла. Більш того оренда ставків та вилову риби стає одним з надприбуткових занять євреїв, оскільки за невеликих капіталовкладень на побудову та утримання ставка можна було отримати значні надприбутки [6, с.180; 7, с.43].

Фактично на підставі лише цих даних ми можемо стверджувати, що прибутки шляхти від продажу риби перевищували прибутки від сільських та міських чиншів, а отже становили одну з основних статей у бюджеті землевласника.

Рибу продавали не лише на волинських торгах, але й масово вивозили до сусідніх з Волиню регіонів, зокрема до Руського та Люблінського воєводств Корони Польської [3, с.171-172; 4, с.63; 8, с.24]. При цьому одним з основних покупців волинської риби був Львів. Поважний вплив на тривалий попит Львова на рибу був викликаний значною релігійною різноманітністю львів'ян і, як результат, тим, що аж три дні в тиждень були пісними [37, s.156]. Щоправда В. Поліщук вважає, що попит Львова на рибу був сформований завдяки розвитку галицького солевого промислу у другій половині XV ст. Проте дана теорія могла б відповідати дійсності лише за умови постачання до Львова живої риби та соління її у самому місті чи його околицях. Натомість, як показують джерела риба до Львова надходила вже попередньо засоленою, а отже вплив на розвиток попиту справляли абсолютно інші фактори, ніж розвиток галицького солевидобування, тим більше, що й Львів не відігравав важливої ролі на шляху постачання солі до Волині [14, с.264].

Про активний вивіз риби саме до Львова свідчить лист короля Сигізмунда I від 1553 р., в справі стягнення мита з підданих князя Заславського [30, k.5]. Зокрема щодо стягнення мита було занотовано, що «od ryby, które on [кн. Заславський – В.Б.] w stawach swoich własnych na siebie złowiwszy, y na sprzedaż ku własnemu pożytkowi swojemu do Lwowa posyłał» [30, k.5]. Однак, на нашу думку, вивіз риби до Львова у волинській торгівлі займав другорядне місце у порівнянні з експортом до Любліна. Так, з 27 згадок про вивіз риби з волинських теренів наприкінці XVI – на початку XVII ст. експорту до Львова стосується лише 2 записи [15, арк.13; 19, арк.226зв.], стільки ж до Варшави [20, арк. 281; 23, арк. 25зв.], 4 – до Перемишля [16, арк. 103; 19, арк. 236, 236-236зв.; 25, арк. 251-251зв.] і аж 19 – до Любліна [17, арк. 4, 5, 5зв.-6; 18, арк. 105зв.-106; 20, арк. 37; 21, арк. 526-526зв.; 22, арк. 17, 17зв., 18-18зв., 19-19зв., 20-20зв.; 23, арк. 20, 22зв.-23; 24, арк. 98, 120зв.-121, 125зв.-126; 26, арк. 595зв.; 29, арк. 523-523зв.].

Нажаль практично неможливо встановити розміри зиску від рибних транзакцій, який отримували купці та орендарі ставків. Однак, видається, що мав він бути доволі поважним, навіть по відрахуванню коштів витрачених на організацію вилову, транспортування та продаж даного виду товару, з огляду на значний попит на цей товар на локальному та міжрегіональному ринку.

Насамкінець зауважимо, що торгівля рибою на Волині мала не лише експортний, але й імпорتنий вигляд. Зокрема, впродовж досліджуваного періоду на ярмарки та торги волинських міст та містечко активно завозилися балтійські оселедці та чорноморська риба. При цьому, якщо чорноморська риба була явищем радше винятковим і привозилася лише як супутній товар з Криму, то балтійські оселедці були типовим товаром, що сплавлялися «з долу», а зокрема з Гданська. Як зазначає Й.Кус, це був типовий вид товарів який привозився торговцями збіжжям під час дороги додому [34, s. 75]. Так, у 1645 р. фурмани з Костянтинова під час дороги до дому мали у Казимежі Дольному, , «по одній бочці оселедців на кожний віз взяти і до Костянтинова привезти» [31, k.981; 34, s.75]. Поряд з купцями оселедці на Волинь везли також й постачальники шляхти. В загальному відношення між привозом шляхетським та міщанським в імпорті оселедців становив 72:28 [35, s.291]. Щоправда слід зауважити, що якщо партії оселедців імпортовані шляхтою були розраховані в першу чергу на власне використання, то міщанські – спрямовувалися виключно на заспокоєння потреб внутрішнього ринку Волині.

Список літератури та джерел.

1. Атаманенко В.Б. Свідчення описово-статистичних джерел про населення Луцька в другій половині XVI – першій половині XVII ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди. Матеріали XXVI Волинської обл. наук. історико-краєзнав. конференції. – Луцьк, 2017. – С.48-54.
2. Баранович О.І. Залюднення України перед Хмельниччиною. Вип. I. Волинське воєводство. – К., 1931. – 155 с.
3. Баранович О.І. Панське ставове господарство на півдні Волині в XVIII в. // Україна. – К., 1929. – Кн. 33. – С. 171-172.
4. Бойко І.Д. Промисли на Україні в XVI – першій половині XVII ст. // Український історичний журнал. – 1962. – № 1. – С. 57-66.
5. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Переклад, упорядкування і передмова І. Ворончук. – Київ-Старокостянтинів, 2001. – 416 с.
6. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – К., 1991. – Т.VI: Житє економічне, культурне, національне XIV – XVII віків. – 667 с.
7. Грушевський М. Студії з економічної історії України. Економічний і соціальний перелом XV – XVII вв. Господарство польського магната на Задніпров'ю. – К., 1917. – 96 с.
8. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали // Львівські історичні праці. Джерела. Вип. 2. – Львів, 1994. – 300 с.
9. Кучинко М., Златогорський О. Пам'ятки археології Луцького району Волині. Навч. посібник. – Луцьк, 2010. – 275 с.
10. Лист князя К.І.Острозького до І. Б.Боговитиновича (1525-1529) / упор. В.Поліщук // Записки НТШ. – Львів, 2010. – Т.CCLX, Кн.2: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С.270-273.
11. Литовська метрика. Книга 561: Ревізії українських замків / підг. В. Кравченко. – К., 2005. – 598 с.
12. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Ф. 91 «Радзимінського». – Оп.1. – Спр.39/І

13. Петраускас А. Ремесла та промисли сільського населення Середнього Подніпров'я в IX – XIII ст. – К., 2006. – 200 с.
14. Поліщук В. Лист князя Костянтина Івановича Острозького до Івана Богушовича Боговитиновича у відповідь на скаргу острозьких євреїв про порушення угоди на оренду турівського ставу (1525-1529) // Записки НТШ. – Львів, 2010. – Т.CCLX, Кн.2: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С.260-273
15. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.21 «Кременецький гродський суд». – Оп.1. – Спр.3
16. ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.33
17. ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.51
18. ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.55
19. ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.73
20. ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.76
21. ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.80
22. ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.82
23. ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.115
24. ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.120
25. ЦДІАК України. – Ф.25 «Луцький гродський суд». – Оп.1. – Спр.21
26. ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.31
27. ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.42
28. ЦДІАК України. – Ф.28 «Володимирський гродський суд». – Оп.1. – Спр.3
29. ЦДІАК України. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.196
30. Archiwum Narodowe w Krakowie. Oddział I. – F.637 «Archiwum Sanguszków». – Teki Rzymskie. – Teka VIII. – Sygn. 4.
31. Archiwum Państwowy w Lublinie. – F. 37 «Akta Miasta Kazimierza Dolnego». – Sygn. 3.
32. Holm, P., Ludlow, F., Scherer, C. et other. The North Atlantic Fish Revolution (ca. AD 1500) // Quaternary Research, 2019, Vol. 92, issue 1. – P. 1–15.
33. Kołodziejczyk, A. Ryby i rybołówstwo w świetle XVI-wiecznego gospodarczego piśmiennictwa polskiego // Echa Przeszłości. – 2013. – Vol. 14. – S.49-59
34. Kus J. Niektóre zagadnienia spławu wiślanego w pierwszej połowie XVII w świetle ksiąg miejskich Kazimierza Dolnego // RDSG. – 1986. – t. XLVII.
35. Obuchowska-Pysiowa H. Warunki naturalne, technika i organizacja spławu wiślanego w XVII wieku // KHKM. – 1965. – R.XIII, № 2. – S.281-296.
36. Rej M. Żywot człowieka poczciwego // Wybór pism / oprac. J. Ślaski. – W-wa, 1975. – S. 295.
37. Urbański M. Gospodarka rybna okolic Lwowa w drugiej połowie XV i w początkach XVI wieku // RDSG. – 1981. – T. XXIX, №.2.
38. Wirzbięta M. Gospodarstwo dla młodych a nowotnych gospodarzów, teraz znowu na ten Nowy Rok poprawione i rozszerzone / Przygot. J. Sokolski. – Wrocław, 1989.

Володимир Стемпковський (м. Володимир)
 Володимир Бучак (с. Бубнів
 Володимир-Волинський р-н.)
 Володимир Жук, Григорій Охріменко(м. Луцьк)

Сокирки-амулети з території Волині

Мініатюрні бронзові і залізні сокирки, що імітують справжні залізні сокири, є досить частими знахідками при розкопках давньоруських городищ, селищ і курганів X-XIII ст. всієї Русі, у тому числі й Волині. Ці знахідки належать до числа найбільш виразних матеріальних нам'яток, що пов'язані з давньоруським язичництвом.